

Educació intercultural i ciutadania

Jaume del Campo Sorribas

Presentació

El concepte de ciutadania constitueix un d'aquells exemples en els quals l'evolució del significat del terme es vincula a processos d'interacció que han modificat l'essència de les relacions socials, tot i que de vegades no se sap ben bé si són els discursos els que s'adapten a la realitat o si és la realitat la que està construïda a partir de canvis en el discurs. De fet, en el context de la Grècia clàssica o de la Roma imperial, el concepte de ciutadania, portava aparellat una situació de privilegi, ja fos per diferenciar-se d'altres grups amb menor quota de poder social —el cas dels esclaus—, ja fos per establir diferències en funció del lloc de naixement —els nascuts a Roma— que descrivia situacions diferenciades a les d'altres períodes històrics.

En aquest sentit, la Revolució Francesa va suposar una nova definició del concepte de ciutadania i, precisament, va pretendre constituir-se en una categoria orientada cap a la igualtat. L'Estat ja no es trobava legitimat pel designi diví, sinó que era el principi de representació política dels ciutadans autònoms el que li atorgava aquesta legitimitat. L'únic requisit perquè qualsevol persona pogués ser reconeguda com a ciutadà se centrava en la voluntat de pertànyer a la comunitat. Aquesta perspectiva, però, va durar poc, atès que amb l'arribada al poder de Napoleó el concepte de ciutadania va acabar per vincular-se al d'estat-nació. Aquest cúmul de circumstàncies va comportar uns efectes que s'han perllongat fins avui. En aquest sentit podem dir que bona part de l'actual debat sobre el concepte de ciutadania gira al voltant dels seus vincles amb el context polític i geogràfic que ve determinat per l'actual concepte d'estat.

Val a dir que existeix un consens important sobre els components que atorguen significat a l'actual concepte de ciutadania. Pròpiament, aquest és entès des d'una doble perspectiva: per una part es relaciona amb l'estatus constituït bàsicament pels drets i deures socialment atorgats i, per l'altra, la capacitat d'exercir la ciutadania es relaciona amb l'equitat social, les competències individuals i les oportunitats per participar activament en els contextos comunitaris.

Els canvis socials i polítics, que s'han anat produint al llarg de les últimes dècades, han generat, al seu torn, una reflexió aprofundida sobre aquest concepte. El procés d'unificació europeu, per exemple, ha posat en evidència algunes de les limitacions més significatives de la perspectiva de ciutadania vinculada a l'estat-nació. La necessitat de donar cohesió a una població diversa dins d'un marc social molt ampli obliga a prendre uns referents substancialment diferents als que s'han emprat tradicionalment. La reflexió al voltant de les bases que han de constituir la ciutadania europea, ha suposat un canvi important en la comprensió, el significat i les dimensions que integren aquest concepte. En realitat, es parteix de la dignitat de la persona com a element nuclear de la idea de ciutadania, alhora que es posa de manifest la importància de conèixer les institucions democràtiques i la necessitat de reconèixer els drets i els deures de tothom. I això independentment dels grups –majoritaris o minoritaris– dels que es formi part o de la quota de poder que es tingui. Des d'aquesta perspectiva, s'estableixen quatre dimensions bàsiques per a una nova comprensió del concepte de ciutadania que pretén donar resposta, dins de la lògica esmentada, als reptes socials més importants de la societat actual. Aquestes dimensions són:

- *La ciutadania social*: relacionada amb el conjunt de drets i deures socials, dins d'un context de lluita contra l'exclusió i la marginalitat, i que impulsa la solidaritat com un valor vertebrador d'un sentiment comunitari cohesionat.

- *La ciutadania paritària*: suposa el rebuig dels prejudicis i de les discriminacions cap a minories o vers les dones. La necessitat d'afirmar la igualtat d'oportunitats com el valor bàsic es posa en joc des d'aquesta dimensió.

- *La ciutadania intercultural*: que posa l'accent en la valoració de la diversitat dins d'un món plural i cada vegada més interrelacionat. Respecte a les diferents cultures, proporcionar espais de «visibilitat social» per a la seva expressió i procurar el mutu enriquiment en un context inclusiu i de respecte dels drets col·lectius, constitueixen aspectes fomentats d'aquesta perspectiva.

- *La ciutadania ecològica*: relativa a la necessitat de preservar el medi ambient i potenciar sensibilitats i aspectes tècnics que facin sostenible el desenvolupament humà.

A més, en els darrers anys s'han elaborat altres conceptes que complementen aquestes dimensions generals. Així, per exemple, aspectes com els de la ciutadania activa, responsable, crítica, inclusiva, etc. han contribuït a enriquir el significat atribuït a la ciutadania. Una bona mostra del que diem la trobem en les aportacions del Grup de Recerca en Educació Intercultural (GREDI), amb l'elaboració d'un model en què la competència ciutadana, el sentiment de pertinença i la participació en l'espai públic, constitueixen els eixos centrals per al desenvolupament d'una nova ciutadania.

No hi ha dubte que aquesta perspectiva de la ciutadania té una gran importància en el moment de plantejar el treball en el context escolar. Resulta evident que aquesta ocasió constitueix una bona oportunitat per significar que,

en el futur més immediat, el concepte de futur ciutadà ha de proporcionar i justificar les bases formatives amb què l'escola ha d'actuar ara i aquí. Des d'aquesta òptica, es fa del tot necessari considerar novament tant els objectius i continguts que actualment pretenen omplir l'acció formativa dels centres, com les metodologies de treball i, fins i tot, la pròpia organització escolar que determina la capacitat d'elecció de l'alumnat i les seves oportunitats en un període clau com és el de la formació inicial, en el qual el desenvolupament de l'auto-concepte tindrà un pes important de cara al seu futur formatiu, professional i humà. Després d'aquesta declaració de principis, s'ha d'afegir que el conjunt d'articles que es presenten a continuació constitueixen una reflexió centrada en aquestes dimensions. Tanmateix, és la ciutadania intercultural la que aplega un major volum d'aportacions, atesa la implicació del GREDI de la Universitat de Barcelona en la seva realització.

En conseqüència, hi ha un primer grup d'articles que aborden la necessitat d'incorporar models educatius interculturals davant de la diversitat que presenta l'actual realitat social. Margarita Bartolomé ens aproxima al concepte de ciutadania intercultural i analitza el seu paper en l'àmbit de la recerca educativa, mentre que Marta Sabariego reflexiona sobre la formació del professorat en l'àmbit de la interculturalitat en contextos educatius formals. Posteriorment, hi ha un feix de tres articles elaborats per Ruth Vilà, el primer; Pere Amorós i Núria Fuentes, el segon, i l'últim per Inés Massot, relacionats amb la vivència, la percepció i les competències dels joves i infants. Per la seva banda, Trinitat Donoso i Assumpta Aneas realitzen una aproximació a l'impacte dels canvis demogràfics en el context de les relacions en l'àmbit empresarial, bo i suggerint la necessitat d'una formació específica en aquest àmbit.

En un segon bloc de cinc articles s'aborden aspectes relacionats amb altres dimensions de l'actual concepte de ciutadania. Júlia V. Espín aprofundeix en el concepte de ciutadania paritària des d'una visió de gènere. Per la seva banda, Mari-Ángeles Marín i Mercedes Rodríguez analitzen els reptes actuals per a la construcció de la identitat europea, treball que és complementat pel de Mari-Pau Sandín i Pilar Folgueiras que tracten les possibilitats del currículum escolar per fomentar el sentiment de pertinença al context europeu. Finalment, es planteja el tema de la convivència com un eix transversal que es relaciona amb el conjunt de dimensions que atorguen sentit al concepte actual de ciutadania. En aquesta línia, Flor Cabrera i Jaume del Campo, aprofundeixen en els conceptes de risc i seguretat en el marc escolar, mentre que Lluís Ballester i Pep Lluís Oliver analitzen la mediació com a estratègia d'integració social.

Malgrat el desenvolupament conceptual de les prioritats formatives dels futurs ciutadans, l'escola –tristament– encara s'aferra a un tipus de formació centrada en el traspàs d'informació, plantejament que en molts casos serveix de ben poc en una societat dinàmica i canviant com l'actual. Fa algun temps, algú va fer esment a una petita recerca en què es va passar un examen –fet amb preguntes de proves de segon d'ESO– a alumnat de cinquè curs d'universitat, i el resultat (prou previsible) va ésser desastrós, amb una mitjana per

sota del tres. És evident que hi ha un coneixement instrumental absolutament necessari i que ha de ser impartit a l'escola, tot i que hi ha una gran quantitat de continguts, i fins hi tot de matèries, que resulten bastant supèrflues i que haurien de ser substituïdes per d'altres més vinculades al desenvolupament de competències socials i ciutadanes.

A banda dels continguts, el mètode de treball tampoc sembla que s'adapti gaire a les noves exigències. Les formes expositives orientades a la transmissió d'informació encara són les més freqüents en els centres educatius. La pregunta que en molts casos fa el professorat d'escoles i instituts gira al voltant d'una altra qüestió: com s'aprèn a ser ciutadà? Doncs bé, a ser ciutadà s'aprèn sent ciutadà. O sigui, hi ha competències que es desenvolupen a partir de la vivència reflexionada, és a dir, a partir de l'experiència de l'acció social desenvolupada. Així, per aprendre a conviure cal participar d'espais socials on la convivència sigui un requisit imprescindible, per aprendre a ser responsable cal assumir responsabilitats, per aprendre a participar socialment cal participar en els àmbits institucionals i/o comunitaris més propers, etc.

En les últimes dècades s'han aconseguit fites importants en l'àmbit educatiu, la generalització de l'ensenyament secundari a la totalitat de la població jove constitueix un exemple prou rellevant. En aquests moments, però, cal continuar avançant cap a una major integració de l'acció educativa en el context comunitari. El pas del model educatiu centrat en l'acció desenvolupada pel professorat al model d'aprenentatge –on la prioritat és el procés fet per l'alumne– suposa un tipus de treball diferent, un treball orientat a incrementar les oportunitats i el desenvolupament humà dels joves, en una acció d'intercanvi que faci possible la seva participació social activa.

Tot plegat implica combinar l'acció escolar i comunitària omplint els aprenentatges d'un contingut significatiu i útil. Significatiu perquè es vinculi a la realitat i a les necessitats que presenta la joventut actual, i útil perquè sigui capaç de projectar escenaris de futur on pugui posar en joc les competències desenvolupades en la creació i l'aprofitament d'oportunitats que facin possible el seu desenvolupament humà. A la vista del que diem, sembla evident que l'educació per la ciutadania constitueix un bon punt de partida per tornar a pensar –i si es vol, repensar– l'escola. Només ens resta confiar que la lectura dels articles que vénen a continuació puguin proporcionar algunes pistes sobre el sentit que, en l'actualitat, cal conferir al concepte d'escola en el marc d'una nova i emergent educació intercultural.